

УДК 343.9

Л.В. ДУНДИЧ, Харківський національний університет внутрішніх справ

ПОНЯТТЯ І СТРУКТУРА МЕХАНІЗМУ ЗЛОЧИНУ

Ключові слова: механізм злочину, взаємодія, злочинна діяльність

Вчення про механізм злочину представляє собою один із перспективних напрямків у дослідженнях криміналістичної науки. У цей час ще остаточно не сформовано поняття механізму злочину. Крім того, застосовуються навіть різні підходи до визначення і структурування елементів механізму вчинення окремих видів злочинів.

Відсутність єдиного розуміння категорії механізму злочину ускладнює дослідження механізму вчинення окремих видів і груп злочинних діянь при розробці проблемних питань розслідування злочинів. Як справедливо відзначено в літературі, щоб зрозуміти щось, необхідно знати, як воно виникло, які етапи проходило у своєму розвитку. Лише після цього стане зрозумілим, чим воно є зараз [1, с.91].

Ще до виникнення криміналістики, як однієї з юридичних наук, зверталась увага на необхідність вивчення того, яким чином протікає процес вчинення злочину: які дії вживає злочинець при підготовці до злочину, як і за допомогою яких засобів його скоює, яким чином приховує сліди злочину, свою участь у ньому. Ганс Гросс писав: “Криміналістика по своїй природі починається лише там, де кримінальне право, так само по своїй природі, припиняє свою роботу: матеріальне кримінальне право має своїм предметом вивчення злочинного діяння і покарання; формальне кримінальне право (процес) містить у собі правила застосування матеріального кримінального права. Але яким саме способом вчиняються злочини? Як досліджувати ці способи і розкривати їх, які були мотиви скоєного, які малися на увазі цілі – про все це нам не говорять ані кримінальне право,

ані процес. Це становить предмет криміналістики” [2, с.8]. Таким чином, ще на початку формування наукових засад вивчення криміналістичних проблем увагу дослідників було прикуто до способу вчинення злочину – одного з основних елементів, який традиційно включають у механізм злочину.

Як наукову категорію поняття “механізм злочину” вперше було використано О.М. Васильєвим, який під ним розумів процес вчинення злочину, у тому числі його способ і всі дії злочинця, що супроводжуються утворенням слідів матеріальних і нематеріальних, що можуть бути використані для розкриття і розслідування злочину [3, с.7-8]. Цю дефініцію, на наш погляд, можна вважати першим визначенням механізму злочину.

Найбільш змістовним є визначення механізму злочину, надане О.М. Кустовим, який визначає його як систему процесів взаємодії учасників злочину, як прямих, так і непрямих, між собою і з матеріальним середовищем, поєднаних із використанням відповідних знарядь, засобів та інших окремих елементів обстановки. Механізм злочину закономірно обумовлює виникнення криміналістично значимої інформації про злочин, його учасників та результати [4, с.11-12].

Р.С. Белкін визначав механізм злочину як багатокomпонентну систему, утворену діями суб’єкта злочину, спрямованими на досягнення певного результату у відношенні конкретного предмета злочинного посягання; діями потерпілого та осіб, які стали випадковими учасниками події, яка відбувалась в конкретних умовах і за обставин, сукупність яких детермінує спосіб вчинення і приховування злочину, зв’язки і відносини між елементами механізму злочину [5, с.47].

Змістовне дослідження поняття “механізм злочину” проведемо шляхом порівняння цієї категорії із суміжними. Так, наприклад, розглядавану категорію варто відрізнити від злочинної діяльності суб’єкта, яка є його основним елементом. Проте, “механізм злочину” охоплює не тільки діяльність, але й подію злочину, в якій можна виділити просто-

рово-часові, причинно-наслідкові, інформаційні, соціальні та інші зв'язки. Це обумовлено тим, що наслідки злочину, відбиті у матеріальному середовищі, призводять до утворення слідової картини і виникнення джерел криміналістичної інформації про механізм розслідуваної події, яку слідчий одержує, насамперед, завдяки вивченню матеріальних слідів на місці події, змін у матеріальній обстановці злочину, зв'язків між відображуваними об'єктами тощо. Виходячи з цього, механізм злочинної діяльності суб'єкта входить у механізм розслідуваної події, яким охоплюється також діяльність інших учасників злочину, їх взаємодія із предметом злочинного посягання, і, як наслідок, ці елементи складають механізм злочину.

Механізм злочину варто відрізнити і від складу злочину у кримінально-правовому сенсі. А.Ф. Волобуєв відзначає: "...поняття механізму злочину в криміналістиці є спорідненим з поняттям складу злочину в кримінальному праві, оскільки обидва вони сформувалися в результаті вивчення спільного об'єкту – злочинності, але під різними кутами зору. Використовуючи це поняття, криміналістика акцентує увагу на функціональному боці протиправної діяльності як системи детермінованих діянь і відносин на шляху досягнення злочинної мети (настання злочинного результату). Тому поняття механізму злочину є більш широким за своїм змістом у порівнянні з поняттям складу злочину" [6, с.16-17].

Крім того, слід зазначити, що механізм злочину необхідно відрізнити від кримінологічного поняття "механізм злочинної поведінки". Так, механізм злочину пов'язаний з розслідуваною подією і тими матеріальними й ідеальними змінами, які він залишає в оточуючому середовищі. У той таки час механізм злочинної поведінки представляє собою "процес, що розгортається як у просторі, так і в часі, й дії, які не лише змінюють зовнішнє середовище, але і психологічні явища та процеси, які передують їм і визначають гене-

зис протиправного вчинку" [7, с.31]. Виходячи з цього, поняття злочинної поведінки використовується у науці для характеристики причин злочинного акту, а кримінологів цікавить не стільки сам злочинний акт, скільки об'єктивні й суб'єктивні обставини, які йому передують, його джерела (виникнення мотивів, постановка мети, ухвалення рішення тощо).

При цьому інформація про механізм розслідуваної події може відбиватися у зміні положення об'єкта, його переміщенні, виникненні матеріально фіксованих слідів як результату взаємодії об'єкта і середовища, появі нових предметів у даному місці тощо, що складає зміст механізму слідоутворення, а також характеризує даний аспект механізму злочину.

Вживаючи термін "механізм" зазвичай хочуть підкреслити "складний і динамічний характер явища" [8, с.12]. Дійсно, навряд чи можна розкрити злочин, не встановивши послідовності дій його учасників, не дослідивши подій, які змінюють одна одну. Таким чином, категорія "механізм злочину" – це більше широке поняття, що включає сукупність процесів і явищ, пов'язаних з механізмом злочинної діяльності суб'єкта, що проявляються в механізмі розслідуваної події, яка характеризується процесом відображення інформації на різних носіях.

Суттєвий інтерес для дослідження порушеної проблематики представляє визначення структури механізму злочину. У цей час уявлення вчених-криміналістів про структуру механізму злочину різняться за кількістю елементів, які вони виділяють. При цьому слід зауважити, що структуризація механізму, як правило, проводиться без урахування та прив'язки до завдань подальшого дослідження типових моделей вчинення злочину певного виду. Тому прикладне значення подібних розробок, позбавлених криміналістично значимої інформації про окремі елементи механізму та зв'язки між ними, є доволі сумнівним.

Механізм злочину, як об'єктивна реаль-

ність, формується в конкретних своїх проявах, що перебувають у процесі зміни, виникнення, відображення та зникнення. Через це механізм злочину представляє собою результат дії відповідних об'єктивних закономірностей, що обумовлюють реальне існування даного явища, визначають його внутрішню сутність і складається з певних взаємозалежних елементів.

М.В. Салтєвський виділяє наступні взаємодіючі (взаємозалежні) компоненти механізму вчинення злочину (злочинної діяльності):

- суб'єкти злочинної діяльності;
- засоби злочинної діяльності;
- предмет злочинної діяльності;
- сліди злочинної діяльності [9, с.40-41].

На наш погляд, кожен з виділених елементів повинен відповідати не стільки моделям діяльнісного підходу до формування системи механізму злочину, скільки прикладним завданням криміналістичного дослідження злочинної діяльності певного виду.

З.І. Кірсанов систематизував елементи механізму злочину в такий спосіб:

- особа (особи), що реалізує злочинний задум цілеспрямованою поведінкою (діями);
- спосіб злочину (підготовки, вчинення і приховування);
- потерпілий, його поведінка, пов'язане зі злочинном;
- предмет злочинного посягання;
- знаряддя, засоби злочину та інші предмети, використані у злочинних цілях (наприклад, інструменти для виготовлення знарядь злочину);
- особи, побічно пов'язані зі злочином, наприклад, ті, які несвідомо здійснили допомогу в придбанні чи прихованні знарядь або засобів злочину;
- матеріальна обстановка (середовище), в якій готувався, відбувся злочин або були вжиті заходи із його приховування: ділянки місцевості та приміщення (наприклад, місце облаштування схованки), предмети домашньої обстановки, залишені злочинцем або потерпілим на місці події предмети або речі,

а також матеріальні процеси, що відбувалися під час злочину (наприклад, пожежа, аварія, виробничі процеси тощо) [10, с.4].

Запропонований автором підхід слід оцінити позитивно, адже виділення в якості окремих елементів знарядь, засобів злочину та інших предметів, використаних у злочинних цілях, а також способу злочину, характеризує у принциповому новому ракурсі ці елементи складної системи злочинної діяльності суб'єкта. Крім того, підготовка, вчинення і приховування злочину, на нашу думку, також повинні бути включені в рамки структури механізму злочину, а не розглядатись, наприклад, як фактори розвитку даної системи.

На відміну від інших дослідників Г.О. Зорін до кола елементів механізму злочину додатково включає:

- наявність або відсутність негативних обставин і “не-зв'язків” (факту розриву зв'язків), які супроводжують їх, що свідчить на користь інсценування;
- наявність помилок суб'єкта, які свідчать про емоційний стан та інтелектуальний розвиток;
- наявність слідів, які демонструють ступінь схильності до ризику суб'єкта злочину, що свідчить про професіоналізм та вольові якості;
- стан докримінальної та посткримінальної ситуацій [11, с.29].

Ми погоджуємось із критичним ставленням більшості криміналістів до подібних розробок, адже запропонований перелік елементів механізму злочину представляє собою ніщо інше як окремі форми прояву основних елементів і по-іншому трактуватись не може. Проте, певний інтерес представляє такий виділений автором структурний елемент механізму злочину, як сліди, що демонструють ступінь схильності суб'єкта злочину до ризику. Втім, цей елемент матиме вагоме прикладне значення лише за умови, якщо його опис буде подано не в абстрактній формі, а у прив'язці до конкретного злочину, що надасть можливість, виходячи з механізму

слідоутворення певної події, створити типову модель механізму вчинення конкретного злочину.

Як справедливо відзначає О.М. Кустов, є закономірним і криміналістично значущим те, що основним, вихідним у системі елементів механізму злочину, як правило, є сукупність взаємозалежних послідовних дій винної особи, поєднаних із використанням знарядь і засобів, спрямованих на досягнення злочинного результату і його приховування, тобто діяльність злочинця, оскільки активність цієї особи зв'язує в єдиний ланцюжок усі інші ланки системи злочину, виступаючи визначальною і такою, що систематизує, ознакою [4, с.14].

У той таки час, на наше глибоке переконання, ставлення суб'єкта злочину до своїх дій, їхніх наслідків і співучасників є суб'єктивною закономірністю існування механізму злочину, що визначає спосіб вчинення як систему детермінованих дій, яка включає в себе злочинний результат. При цьому обставини, що сприяють або перешкоджають злочинній діяльності, входять в обстановку вчинення злочину, тому що ці обставини спричиняються певними умовами, які мають місце в об'єктивній дійсності.

Найбільш систематизовано описує структуру механізму злочину О.М. Кустов, який включає в нього:

- діяльність суб'єкта злочинної події;
- комплекс (сукупність) дій, вчинків та інших рухів жертви злочину;
- комплекс (сукупність) дій, вчинків та інших рухів осіб, які виявились побічно пов'язаними зі злочинною подією;
- окремі елементи обстановки, використовувані учасниками злочинної події, включаючи предмет злочинного посягання [4, с.21-22].

Перевагою запропонованого підходу є те, що автор не розглядає окремо кожну дію (як учасників злочинної події, так і осіб, побічно пов'язаних з нею), а бере за основу комплекс таких дій. Тим самим їхня сукупність характеризує етапний (стадійний) розвиток ме-

ханізму злочину, що уможливорює встановлення та простеження кореляційних зв'язків і залежності між усіма елементами системи, яка розглядається.

Таким чином, структура механізму злочину утворюється наявністю закономірності, обумовленої характером злочинної діяльності суб'єкта. З урахуванням визначального статусу злочинної діяльності у розглядуваній системі вона може розглядатися у двох площинах, як: по-перше, сукупність (комплекс) послідовних дій, об'єднаних загальним задумом, в рамках окремого злочину; по-друге, процес послідовної зміни дій (відносно тривалий у часі, а іноді й у просторі), об'єднаний єдиним злочинним задумом.

Підбиваючи підсумок викладеному, можна зробити висновок, що механізм злочину представляє собою самостійну криміналістичну категорію. Вказаний механізм варто розуміти як складний, взаємообумовлений, етапний (стадійний) динамічний процес взаємодії криміналістично значимих елементів, в першу чергу факторів об'єктивної дійсності та злочинної діяльності групового суб'єкта, спрямованої на вчинення злочинів, які у сукупності спричиняють виникнення криміналістично значимої інформації.

Як об'єкт криміналістичного наукового і практичного пізнання механізм злочину вимагає, насамперед, аналізу функціонально складової на основі визначення послідовності дій учасників злочину та етапів події, які змінювали один одного, щоб простежити процес розвитку злочину, зокрема того, як той або інший об'єкт, що брав участь у події, переходив з одного стану в інший, яким чином з'являлися або зникали ті або інші ознаки у певного об'єкта.

Саме динамічність розслідуваної події обумовлює той факт, що механізм злочину представляє собою процес його розвитку, коли відбувається взаємодія, виражена через: по-перше, зв'язок злочинця і оточуючого середовища з предметом злочинного посягання; по-друге, процеси взаємодії злочинця з потерпілим і оточуючим середовищем через

використання тих або інших знарядь (засобів) злочину; по-третє, взаємозв'язок інших учасників злочинної події з потерпілим, злочинцем і оточуючим середовищем.

ЛІТЕРАТУРА

1. Тарасов Ю.Н. Философия науки. – Воронеж: МОУ ВЭПИ, 2006. –212 с.
2. Гросс Г. Руководство для судебных следователей как система криминалистики: Новое изд. перепеч. с изд. 1908 г. –М.: ЛексЭст, 2002. –1088 с.
3. Криминалистика /Под ред. А.Н. Васильева. -М.: Изд-во Моск. ун-та, 1971. -564 с.
4. Кустов А.М. Теоретические основы криминалистического учения о механизме преступления. –М., 1997. –228 с.
5. Аверьянова Т.В., Белкин Р.С., Корухов Ю.Г., Россинская Е.Р. Криминалистика:

Учебник /Под ред. Р.С. Белкина. -М.: Изд-во НОРМА, 2000. –990 с.

6. Волобуев А.Ф. Проблемы методики расследования разкрадань майна в сфере підприємництва. –Харків: Вид-во Ун-ту внутр. справ, 2000.

7. Механизм преступного поведения /Отв. ред. В.Н. Кудрявцев. -М.: Наука, 1981. -248 с.

8. Литвинов О.М. Методология дослідження механізму протидії злочинності // Вісник Харк. нац. ун-ту внутр. справ. –2007. –№ 36. –С.8-13.

9. Салтевський М.В. Криміналістика (у сучасному викладі): Підручник. –Київ: Кондор, 2005. –588 с.

10. Кирсанов З.И. Криминалистические учения о механизме преступления и его отражении: Лекция. –М., 1994. –32 с.

11. Зорин Г.А. Теоретические основы криминалистики. -Мн.: Амалфея, 2000. -608 с.

Дундич Л.В. Поняття і структура механізму злочину // Форум права. -2008. -№ 1. – С.125-129 [Електронний ресурс]. –Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2008-1/08dlvsmz.pdf>

Виконано аналіз проблемних питань формування визначення механізму злочину та розгляду системи його елементів.

Дундич Л.В. Понятие и структура механизма преступления

Выполнен анализ проблемных вопросов формирования понятия механизма преступления и рассмотрения системы его элементов.

Dundich L.V. Concept and structure of the mechanism of a crime

The analysis of problem questions of formation of concept of the mechanism of a crime and consideration of system of its elements is executed.